

ISSN 0027-8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVIII/3-4

БЕОГРАД
2017

УДК 811.163.41'276.6:81'366"1811/1850"

АНА З. МАЦАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 29. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

МОРФОЛОГИЈА У СРПСКИМ ГРАМАТИКАМА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА

У раду се анализира структура 12 граматика, које су објављене у периоду од 1811. до 1850. године, с циљем да се прати развој морфологије као граматичке дисциплине у првој половини 19. века. Највећа пажња посвећена је терминима за морфологију регистрованим у анализираном корпусу. Резултати анализе требало би да укажу на опште развојне линије ове граматичке дисциплине и њен статус у српским граматицима прве половине 19. века.

Кључне речи: граматика, морфологија, терминологија, српски језик, 19. век.

1.0. Замах који је српска култура добила крајем 18. и почетком 19. века понајвише се огледа у развоју науке, у којој се почињу гранати различите дисциплине. Значајно место међу научним дисциплинама добија и филологија, и „језикословље“ у оквиру ње (Милановић 2013: 13). Српска граматика своје прве научне опсервације добија почетком 19. века, када се појавом кратких језичких елабората и граматика реализују почетне фазе у планирању будућег језичког стандарда (Бјелаковић 2016: 55).

---

* randjelovicana@yahoo.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1.1. Упоредна анализа граматичких приручника предстандардног периода ретко је била предмет анализе у литератури. Кратак преглед садржаја пет граматика из прве половине 19. века дат је у Магарашевић (1890). У новије време овом проблему посвећено је више пажње: о језику, њиховој намени, писму и правопису у граматичким приручницима првих шест деценија 19. века писала је И. Бјелаковић (2016), а језикословном терминологијом код Срба у 19. веку бавила се А. Ранђеловић (2016). Последњих година и поједине предстандардне граматике постају предмет интересовања у науци – А. Милановић је проучавао нека поглавља (морфологију и творбу речи) у рукописној граматизи Ј. Суботића (Милановић 2017а и 2017б), а М. Окука се бавио граматиком Ј. Поповића (Окука 2016).

1.2. У раду се анализира структура 12 граматика,¹ које су објављене у периоду од 1811. до 1850. године, с циљем да се прати развој морфологије као граматичке дисциплине у првој половини 19. века. Највећа пажња посвећена је терминима за морфологију регистрованим у анализираном корпусу. Резултати анализе требало би да укажу на опште развојне линије ове граматичке дисциплине и њен статус у српским граматикама прве половине 19. века.

2. Као што је истакнуто, анализа структуре граматичких приручника у првој половини 19. века била је полазна основа за утврђивање статуса морфологије као граматичке дисциплине и њеног именовања у разматраном периоду. Најчешће је аутор на самоме почетку своје граматике, у уводном делу, наводио области које граматика проучава, а затим би детаљно представио правила и законитости неких од њих. Тако нпр. П. Соларић започиње своје дело гранањем граматике на пет делова, а затим сву пажњу усмерава само на једну област – *рјечевједсѣво* одн. морфологију, коју сматра „матрицом језикознанија“.

Ради боље прегледности и структурне целовитости рада, терминолошка грађа ће најпре бити представљена табеларно – у првој колони налазе се термини за морфологију, а у другој аутори анализираних граматика и године када су њихова граматичка дела објављена. Након Табеле 1 хронолошким редоследом разматраће се статус и називање морфологије у свакој граматизи понаособ (почевши од граматике А. Мразовића из 1811. закључно са граматиком Ђ. Даничића из 1850. године).

---

¹ Детаљније податке о корпусу в. у Ранђеловић 2016.

Табела 1: Термини за морфологију у српским граматикама прве половине 19. века

ТЕРМИНИ ЗА МОРФОЛОГИЈУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА	АУТОРИ И ГОДИНЕ РЕГИСТРОВАЊА
етимологија	Мразовић (1811), Видаковић (1838), Милаковић (1838), Поповић (1843), Нинковић (1848)
художнословље	Мразовић (1811)
рјечевједство	Соларић (1831–1834)
художесловље	Видаковић (1838)
словопроизведеније	Милаковић (1838), Поповић (1843)
словоиспитивање	Захаријевић (1847)

2.1. На самом почетку своје рускословенске граматике *Руководство къ славенстѣй грамматикѣ*,² А. Мразовић је издвојио пет језикословних дисциплина, а затим је свакој од њих посветио по једно поглавље. Именујући наведене дисциплине, А. Мразовић се служио контактном синонимијом: он најпре наводи интернационалне термине грчког порекла, а затим уз њих бележи руске/рускословенске еквиваленте (Ранђеловић 2016). Централно поглавље у његовој граматици посвећено је *етимологији* одн. *художнословљу*.

Термин *етимологија*³ спада у интернационализме грчкога порекла и посведочен је у Михајловићевом речнику, са првом потврдом из 1790. године (Михајловић 1972). Русизам/рускословенизам *художнословље* јавља се и код Мркаља (уп. Мацановић 2017: 511–512). Потврђен је и у Михајловићевим *Посрбицама* (1984), уз пример из 1832. године. На нејасну мотивацију овог термина указао је Б. Ћорић. Он истиче како су преводиоци Мркаљевог списка *Сало дебелоја ер либо азбукојроѣрес* овај термин задржали као непреведен, али уз побочна објашњења: Могуш и Вончина су се послужили техником контактне синонимије стављањем еквивалента у заграда – *реѣорика*, док ју је Окука у дну странице описао изразом *језичка знања и вје-*

² Прво издање ове граматике објављено је 1794. године. За потребе овог рада анализирано је њено треће издање (1811), одн. прво објављено у 19. веку.

³ О полисемији овог термина у српском језикословном терминосистему 19. века в. у Ранђеловић 2016.

шћине. Према Б. Ћорићу (2012: 204–205), ова тумачења нису тачна и он као аргумент управо наводи наслов Мразовићевог поглавља „О етимологији или художнословљу“, иза којег следи морфологија у савременом смислу. И Речник САНУ, поред основног значења овог термина, које се везује за науку о пореклу речи, издваја и секундарно – ’наука о облицима речи, морфологија’, али без примера, са редакторском скраћеницом у заградама. Требало би још додати да је у питању морфологија у ширем смислу, одн. да обухвата и творбу речи (Мацановић 2017: 511–512), будући да Мразовићево поглавље, поред морфолошких категорија, типологије врста речи, њихових облика и парадигми, обухвата и грађење речи.

2.2. У Вуковој *Писменици* (1814) нема посведоченог термина за морфологију. Истакавши да се *џисменица* састоји из три главне целине, Вук их је, у недостатку адекватне терминологије, дефинисао дескриптивним терминолошким конструкцијама. Мразовићева *етимологија* или *художнословље*, одн. морфологија и творба речи са аспекта савремене лингвистике, код Вука је означена као друго, најобимније поглавље, описно названо *Познавање и склањање⁴ ријечи*.

2.3. У граматичкој која претходи *Српском рјечнику* из 1818. године нема поделе на граматичке дисциплине, а уз три централна поглавља Вук у заградама наводи и контактне синониме на латинском језику: „О словима (Serborum linguae elementa 28; vocales 5; p syllabam facit vel absque vocali)“, „О гласоударенију (de accentu)“ и „Склоненија (de substantivorum declinatione)“.

2.4. Соларић у уводном делу свог *Входа к’ Писменици и езикознанију⁵* издваја пет „руководстава“, која треба да „ученика руководе околом осамъ дѣлова Говоренья (врста речи – прим. А. М.)“. Иако структура његове граматике одговара Мразовићевој, терминологија у њима се разликује. Тако и Соларић у свом приручнику у први план поставља морфологију, коју назива *рјечевједством*. Овај термин није посведочен ни код једног граматичара у 19. веку (уп. Ранђеловић 2016), те се може сматрати Соларићевим терминолошким индивидуализмом.

2.5. Велики Вуков противник М. Видаковић писао је своја дела доситејевским типом језика, а његова *Грамматика Србска* (1838)

⁴ Термин је забележен у *Посрбцима* В. Михајловића (1984), али је потврђен примером из 1861. године.

⁵ Дело није штампано као засебна књига, већ је, након Соларићеве смрти, у деловима објављивано у часопису *Сербскій Лѣтописъ* Матице српске (1831–1834). Претпоставља се да је ова граматика написана као одговор на Вукову *Писменицу* око 1816. године.

рађена је и структурно и терминолошки по узору на Мразовићеву (Рањеловић 2016). Иако у Видаковићевој граматички нигде не постоји класификација језикословља на мање дисциплине, она се ипак назире из саме структуре дела, у којем се по обиму највише пажње посвећује управо морфологији (у ширем смислу), одн. *етимологији* или *художесловију*.⁶

2.6. У исто време када М. Видаковић објављује своју граматичку, у Црној Гори, на Цетињу, излази Милаковићев уџбеник *Србска Грамматика састављена за црногорску младеж. Част 1* (1838). Кратак увод састоји се од свега две реченице, у којима аутор дефинише појам *граматике* и дели је на три целине, најпре наводећи руски/рускословенски термин, а затим, као контактни синоним, у заградама и интернационализам грчког порекла. Милаковићева подела граматике разликује се од класификација његових претходника, али она не сведочи о ауторској оригиналности. Наиме, поједини истраживачи указали су на неоригиналност овог дела, будући да текст обилује читавим пасусима преузетим из граматика руског језика двојице у то време водећих руских лингвиста – А. Востокова и Н. Греча (в. у Рањеловић 2016).

Први део свога уџбеника Д. Милаковић назива *словопроизведенијем* или *етимологијом*. Овој области Д. Милаковић посвећује читаву своју граматичку, која проучава гласове и њихову поделу, акценат и његове врсте, врсте речи и грађење речи. То заправо значи да руском/рускословенском терминолошком сложеницом *словопроизведеније* (РОС 2001–2007) аутор подразумева неколико језичких нивоа савремене лингвистике: фонетику са фонологијом, морфофонологију, морфологију и творбу речи. Будући да термин *етимологија* Д. Милаковић наводи као контактни синоним руском/рускословенском облику *словопроизведеније*, овај интернационализам у Милаковићевом уџбенику има шире значење него у делима његових претходника.

2.7. *Србска Грамматика или Писменица* (1843) Ј. Поповића доноси једну новину у класификацији науке о језику. Аутор најпре граматичку дели на две веће поддисциплине, које именује србизираним терминима – *правоговорње* и *правописање* (Рањеловић 2016), а за-

---

⁶ Овај облик има нешто другачији фонетски лик у односу на Мразовићев термин (уп. *художнословје* – *художесловије*).

тим прву рашчлањује на три дела, међу којима је први и најобимнији *словойроизведеније* (*Etymologia*).

И Ј. Поповић се, дакле, служи поступком контактне синонимије, али, за разлику од својих претходника, иза руских/рускословенских сложеница наводи неадаптиране термине грчког порекла. Са савременог аспекта, могло би се рећи да аутор под русизмом/рускословенизмом *словойроизведеније*, попут Д. Милаковића, подразумева фонетику са фонологијом, морфофонологију, морфологију и творбу речи.

2.8. Захаријевићева подела граматичких дисциплина у приручнику *Србска Грамаџика* (1847) структурно и термилошки углавном одговара класификацији Ј. Поповића. И он најпре издваја две граматичке целине, које описује термилошким синтагмама – *наука љравојоворења* и *наука љравојисања*. Даље посрбљавање руских одн. рускословенских термина уочава се у називању прве гране *науке љравојоворења* – *словоисџиџивању*. Чини се интересантним податак да је И. Захаријевић, у оквиру одељка о *словоисџиџивању*, након обрађених *склањајемих* и *несклањајемих частџи речи* (одн. *љроменљивих* и *нељроменљивих врсџа речи*), дефинисао и описао још једну граматичку дисциплину – *словойроизведеније*, иако је није уврстио у класификацију с почетка граматике. Овај руски/рускословенски термин односи се на творбу (грађење) речи и могло би се рећи да је И. Захаријевић, према анализираном корпусу, први граматичар који је поменути дисциплину именовао и издвојио као пододељак *словоисџиџивања* одн. морфологије, пре свега због позиције на којој се налази у структури његове граматике.

2.9. Године 1848. објављена је *Грађа за Србску Грамаџику*. I. *Србска Грамаџика* П. Нинковића. Овај приручник је касније доживео још неколико издања, у којима је аутор, пре свега, мењао и усавршавао свој метајезик, постепено посрбљујући руске/рускословенске и славеносрпске термине (Ранђеловић 2016). Писана доситејевским типом језика, ова граматика је по структури и терминологији блиска славеносрпским грамаџикама с почетка 19. века. Централно поглавље у њој посвећено је *еџимологији*, тј. морфологији у ширем смислу речи, и обухвата поделу речи на врсте и њихову промену, као и творбу (грађење речи).

2.10. Године 1850. појавиле су се чак три граматике српскога језика. Једна је *Грађа за србску љрамаџику* Ј. Балугџића, друга је *Србска љрамаџика за основне србске школе* К. Цукића, а трећа је *Мала*

српска граматика Ђ. Даничића. Ни у једној од њих нема поделе науке о језику нити се у овим делима јављају термини за граматичке дисциплине. Аутори су поглавља најчешће насловљавали према језичким елементима које описују (нпр. „Слова“, „Акценти“, „Прременљиве части говора“, „Познавање суштествителних“ и сл.), али је, као и у граматичким приручницима њихових претходника, у први план сваке од њих постављено поглавље о морфологији у ширем смислу.

3. У закључку ове анализе ваља нагласити да је статус морфологије као граматичке дисциплине у српским граматичким приручницима прве половине 19. века био веома значајан. Она је заузимала централно и најобимније место у уџбеницима предстандардног периода, што нам сведочи о тадашњем развоју граматичке и лингвистичке мисли. Ондашњи граматичари у први план својих приручника стављали су дескрипцију морфолошких категорија, типологију врсте речи, њихових облика, парадигми, док су други језички нивои (изузимајући фонетско-фонолошки) остали ван значајнијег интересовања ауторâ. Уколико су се граматичари прве половине 19. века бавили творбом речи, она је уклопљена у одељак о морфологији.

Инвентар терминолошког регистра којим се именује морфологија у првој половини 19. века указује на чињеницу да у анализираном корпусу преовладавају славенизми (*художнословље/художесловље, рјечевједство, словојроизведеније, словоисийивање*), којима се често као контактни синоним наводи и интернационализам грчког порекла *етимологија*. Средина 19. века управо је период у коме процес србизације граматичке терминологије постаје доминантан, те ће се терминосистем језикословља код Срба у другој половини 19. века одликовати потискивањем славенизама на рачун лексике домаћег порекла или интернационализама (уп. Ранђеловић 2016).

ЛИТЕРАТУРА

Бјелаковић 2016: Исидора Бјелаковић, Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника „српског“ језика у XIX веку), у: Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ур.), *Теме језикословне у србисийици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у част Љиљани Субојић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 55–67.

- Магарашевић 1890: Ђорђе Магарашевић, Историјско-критички преглед словено-српске граматике до године 1847, *Летопис Мајице српске* 162, Нови Сад, 1–29.
- Мацановић 2017: Ана Мацановић, Лингвистичка терминологија Саве Мркаља, *Српски језик* XXII, Београд, 501–517.
- Милановић 2013: Александар Милановић, *Језик весма љолезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић 2017а: Александар Милановић, Творба речи у *Србској грамматици* (1847) Јована Суботића, *Српски језик* XXII, Београд, 361–374.
- Милановић 2017б: Александар Милановић, Морфологија у Суботићевој *Србској грамматици* (1847), *Научни састјанак славистиа у Вуковегане* 46/1, Београд, 65–76.
- Михајловић 1972–1974: Велимир Михајловић, *Грађа за речник сјраних речи у љредвуковском љериоду*, I–II, Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Михајловић 1982–1984: Велимир Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука. Прилој љроучавању наших љуризама XVIII и XIX века*, I–II, Нови Сад: Матица српска.
- Оука 2016: Милош Оука, Србска граматика или писменица Јована Поповића (1843), у: Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ур.), *Теге језикословне у србисјици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у часји Љиљани Субојић*, Нови Сад: Филозофски факултет, 69–87.
- Ранђеловић 2016: Ана Ранђеловић, *Језикословна љтерминологија код Срба у 19. веку*, докторска дисертација, Филолошки факултет: Београд.
- РОС 2001–2007: *Русский орфографический словарь*, ред. Владимир Владимирович Лопатин, Москва: Россијска академия наук.
- Ћорић 2012: Божо Ћорић, О језику Мркаљевић филолошких радова, у: Гордана Илић-Марковић, Ана Кречмер, Милош Оука (ур.), *An den Anfängen der serbischen Philologie. На љочецима српске филологије. Salo debeloga jera libo азбукопротрес von Sava Mrkalj (1810–2010). Salo debeloga jera libo азбукопротрес Save Mrkalja. Philologica Slavica Vindobonensia*, Band 1, Frankfurt am Main: Peter Lang, 189–215.

Ana Z. Macanović

MORPHOLOGY IN SERBIAN GRAMMARS IN THE FIRST HALF OF
THE 19TH CENTURY

Summary

The paper offers an analysis of the structure of 12 grammar handbooks, published between 1811 and 1850. Its aim is to follow the development of morphology as a grammatical discipline in the first half of the 19th century. The primary objective of the article is to systematically gather and describe the terms for the discipline of morphology registered in the analyzed corpus. The results of the analysis should indicate the general line of development of this grammatical discipline and its status in the Serbian grammars in the first half of the 19th century.

Keywords: grammar, morphology, terminology, Serbian, 19th century.